

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.42

Курман Т. В.,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри земельного
та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ТРАДИЦІЙНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК ЗАСІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

ECOLOGIZATION OF TRADITIONAL AGRICULTURAL PRODUCTION AS A MEANS OF ENSURING OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: LEGAL ASPECTS

Стаття присвячена аналізу правових засад екологізації традиційного сільськогосподарського виробництва як заходу забезпечення його сталого розвитку. У статті також здійснено аналіз наукових підходів до визначення поняття екологізації традиційного сільськогосподарського виробництва, на підставі якого сформульовано авторську дефініцію цього поняття як аграрно-правової категорії.

Ключові слова: екологізація, традиційне сільськогосподарське виробництво, сталий розвиток, агросфера, напрями екологізації.

Статья посвящена анализу правовых основ экологизации традиционного сельскохозяйственного производства как средству обеспечения его устойчивого развития. В статье также осуществлен анализ научных подходов к определению понятия экологизации традиционного сельскохозяйственного производства, на основе которого сформулирована авторская дефиниция этого понятия как аграрно-правовой категории.

Ключевые слова: экологизация, традиционное сельскохозяйственное производство, устойчивое развитие, агросфера, направления экологизации.

The article is dedicated to analysis of legal basis of ecologization traditional agricultural production in terms of ensuring of sustainable development. The article analyzes the scientific approaches to the definition of ecologization traditional agricultural production on which basis it was formulated the author's definition of this concept as a legal category.

Key words: ecologization, traditional agricultural production, sustainable development, agrosphere, directions of ecologization.

Постановка проблеми. Реалізація концепції сталого розвитку в агросфері потребує екологізації традиційного сільськогосподарського виробництва. Ще більшої актуальності дане питання набуває у зв'язку з поглиблюваними світовими екологічною та продовольчою кризами. Забезпечення правовими засобами екологізації сприятиме сталості сільськогосподарського виробництва, функціонування якого, у свою чергу, є основою гарантування продовольчої безпеки України. Це також дозволить вирішити низку екологічних проблем в агросфері. Адже сільське господарство і сільськогосподарське виробництво істотно впливають на навколошнє природне середовище і водночас безпосередньо зумовлені становим останнього, тобто вказані відносини можна визначити як відносини взаємозалежності. Водночас, як справедливо зазначається в спеціальній літературі, сучасні технології традиційного сільськогосподарського виробництва досягли меж насичення в декількох аспектах: а) в екологічному (забруднення довкілля і пригнічення механізмів його саморегуляції); б) в енергетичному (зростання витрат невідновлювальної енергії на кожну одиницю сільськогосподарської продукції); в) у продукційному (подальше збільшення доз добрив призводить до пригнічення росту рослин, що культивуються, і ґрунтovих організмів, знижує стійкість агроценозів до стресів) [1, с. 4].

За таких умов ведення традиційного сільськогосподарського виробництва довкілля забруднюються токсичними речовинами, поширюється вітрова та водна ерозія ґрунтів, зростає небезпека масового зараження агроценозів хворобами і шкідниками, знижується природний імунітет сільськогосподарських тварин, і, як наслідок, виникає реальна небезпека для здоров'я людини і деградації навколошнього природного середовища. Така ситуація перешкоджає розвитку сільськогосподарського виробництва на умовах сталості, що зумовлює нагальну потребу в екологізації традиційного сільськогосподарського виробництва та її належному правовому забезпеченні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про актуальність питань екологізації свідчить неабияка цікавість до даної проблематики з боку наукової спільноти. Вказані питання досліджувалися багатьма вченими-правниками, серед яких: В.І. Андрейцев, Н.О. Багай, Г.І. Балюк, М.Я. Ващишин, А.П. Гетьман, Н.В. Ільків, Н.В. Кравець, М.В. Краснова, В.В. Круглов, Т.В. Курман, О.І. Настіна, В.В. Петров, А.М. Статівка, Н.К. Тахватуліна, О.М. Туева, М.В. Шульга ін. Однак дані дослідження стосуються або екологізації права й законодавства (здебільшого земельного), або економічних аспектів екологізації, або господарської діяльності загалом, або розглядають

екологізацію аграрного виробництва лише в теоретичному сенсі як спеціальний принцип аграрного права. Дослідження екологізації традиційного сільськогосподарського виробництва як засобу забезпечення його сталого розвитку в аграрно-правовій науці не проводилося. Саме цим і зумовлюється вибір теми даної статті та її актуальність.

Метою статті є аналіз правових засад екологізації традиційного сільськогосподарського виробництва за умов забезпечення його сталого розвитку, а також формулювання дефініції даної аграрно-правової категорії.

Виклад основного матеріалу. Процес екологізації, тобто наповнення екологічним змістом правових норм, сьогодні охопив майже всі галузі національного законодавства. Не є винятком й аграрне законодавство. Тут особливої актуальності набувають питання екологізації традиційного сільськогосподарського виробництва в умовах забезпечення сталого розвитку агросфери. Як слушно зазначає Н.В. Карпінська, модель сталого розвитку країн світової спільноти висуває на перший план питання забезпечення екологізації виробництва, розподілу, реалізації та споживання з метою створення цілісної взаємопов'язаної еколого-економічної системи господарювання [2, с. 150]. На думку А.М. Статівки, концепція сталого розвитку в галузі вирішення екологічних проблем у сільськогосподарському виробництві спирається на: раціоналізацію використання всіх видів природних ресурсів з урахуванням можливості їх відновлення; створення безпечних умов для життєдіяльності людини; зменшення шкідливого впливу на навколошнє середовище для збереження властивостей біосфери та її компонентів з урахуванням їхньої асиміляційної здатності; орієнтацію на тривале поліпшення екологічної обстановки; рівність інтересів сучасного та майбутнього покоління; врахування в плануванні виробничо-господарської діяльності не лише економічної складової частини, але й екологічних та соціальних її наслідків тощо [3, с. 20–21]. Необхідність екологізації сільгоспвиробництва, запобігання шкідливому впливу сільськогосподарської техніки, пестицидів, агрехімікатів на ґрунти, водні об'єкти, тваринний і рослинний світ, а через них – на здоров'я і безпеку людини, обґрунтовано В.Л. Мунтяном [4]. Чинне законодавство України сьогодні містить окремі положення щодо забезпечення екологізації сільськогосподарського виробництва.

Так, Конституція України в ст. 16 закріплює, що гарантування екологічної безпеки, підтримання екологічної рівноваги на території України та збереження генофонду українського народу є обов'язком нашої держави. У ст. 3 Конституції проголошено людину, її життя, здоров'я найвищою соціальною цінністю. Отже, держава бере на себе зобов'язання захищати права громадян на життя та здоров'я шляхом забезпечення виробництва якісної та екологічної безпечної продукції сільгоспвиробниками та збереження безпечного довкілля.

Пріоритети національних інтересів України в галузі забезпечення сталого розвитку сільськогоспо-

дарського виробництва та його екологізації закріплени в ст. 6 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про основи національної безпеки України». Серед них: гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; створення конкурентоспроможної економіки; збереження навколошнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів (зокрема, у процесі аграрного виробництва); зміцнення фізичного здоров'я нації та ін.

У преамбулі Закону України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколошнього природного середовища» проголошується, що забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України (зокрема, її агросфери). У ст. 3 цього Закону серед основних принципів охорони навколошнього природного середовища – екологізація матеріально-го виробництва.

Відповідно до положень р. 1 Закону України від 21 грудня 2010 р. «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 р.», обов'язком держави є забезпечення інтеграції екологічної політики до державної аграрної політики, а також екологізація сільськогосподарської діяльності.

Серед нормативно-правових актів, які сприяють екологізації традиційного сільськогосподарського виробництва, закріплюючи перелік обов'язкових екологічних вимог, її інші законодавчі акти (зокрема, закони України від 2 березня 1995 р. «Про пестициди і агрехімікати», від 14 січня 2000 р. «Про меліорацію земель», Земельний кодекс України, Водний кодекс України й ін.).

На підставі зазначеного, можна зробити деякі висновки. По-перше, вимоги щодо екологізації традиційного сільськогосподарського виробництва червоною ниткою проходять крізь усе чинне законодавство, що свідчить про значну увагу держави до даного питання. По-друге, зазначене дозволяє стверджувати, що на даний час у системі аграрного права вже сформовано окремий міжгалузевий правовий інститут екологізації сільського господарства та сільськогосподарського виробництва. Міжгалузевим його можна назвати тому, що він містить норми як аграрного, так і екологічного, земельного та природоресурсного, а також інших галузей права. Загалом, це відповідає останнім тенденціям у сфері як національного права, так і права інших держав, серед яких можна виділити тенденцію взаємопроникнення норм суміжних, а інколи зовсім різних галузей права. Це ми спостерігаємо у сфері правового забезпечення екологізації сільськогосподарського виробництва. Тут до сфери дії аграрного права як основного регулятора аграрних відносин потрапляють норми екологічного, а також земельного, природоресурсного й інших галузей права.

Проте наявність значної кількості нормативних актів, які певним чином стосуються екологізації традиційного сільгоспвиробництва, не зменшує проблем і порушень екологічних вимог виробниками в процесі їхньої діяльності. Зокрема, йдеться про

використання не дуже якісних, але дешевих, часто навіть протермінованих засобів захисту рослин, боротьби зі шкідниками і хворобами, антибіотиків та інших хімічних речовин, з перевищением встановлених норм, безконтрольне і не виважене застосування ГМО у виробництві продукції рослинного і тваринного походження, виснажливе використання земель сільськогосподарського призначення, порушення сівозмін, яке призводить до зниження родючості ґрунтів та інших корисних властивостей земель, забруднення та засмічення довкілля, перевищення викидів пилу, хімічних речовин в атмосферне повітря в процесі сільськогосподарського виробництва й ін. Така ситуація існує, незважаючи на закріплення в законодавстві відповідних положень щодо відповідальності за вказані дії. Так, у ст. 33 Закону України «Про меліорацію земель» закріплено, що за порушення його норм винні особи несуть відповідальність. Проте жодного механізму реалізації чи жодних видів відповідальності не встановлено.

Адже проблема саме і вбачається у відсутності реального і дієвого механізму правового забезпечення екологізації традиційного сільськогосподарського виробництва, а саме відсутності чіткого механізму контролю в процесі здійснення сільськогосподарської діяльності, невизначеності та дублюванню компетенції державних органів у цій сфері, відсутності належного механізму притягнення до відповідальності за порушення екологічних вимог.

Аналогічна ситуація склалася і стосовно дотримання сівозмін. Земельне законодавство передбачає використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва тільки відповідно до затверджених у встановленому порядку проектів землеустрою, що забезпечують екологіко-економічне обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь. Нормативи співвідношення культур у сівозмінах, а також періодичність їх вирощування затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 р. На жаль, на даний час сільськогосподарські товаровиробники не дотримуються вказаних нормативів. Поля більшості господарств, що займаються веденням традиційного сільськогосподарського виробництва в рослинництві, з року в рік засіваються такими культурами, як соняшник, кукурудза, рапс, меншою мірою – іншими зерновими. Оптимальне співвідношення сівозмін та посівних площ є важливою умовою підвищення врожайності та відтворення балансу гумусу [5, с. 280].

Що стосується екологізації, то дана категорія багатоаспектна, у науці немає єдності щодо визначення її поняття. Ідеється про екологізацію права, законодавства, виробничо-господарської діяльності, екологізацію як принцип прави тощо. Відсутнє визначення екологізації і в чинному законодавстві.

Вчені-економісти розуміють екологізацією як процес постійного і послідовного запровадження правових, економічних, технічних, технологічних та управлінських рішень, які дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів,

поліпшувати чи зберігати якість природного середовища [6, с. 405].

В юридичній літературі наявні різні визначення терміна «екологізація». Так, В.І. Андрейцев зазначає, що процес екологізації окремих галузей законодавства тісно пов'язаний із впровадженням у матеріально-правові й процесуально-правові норми та приписи різних вимог, правил і нормативів екологічної безпеки [7, с. 60]. Н.Р. Малишева підкреслює актуальність та значущість «вплетення» екологічних пріоритетів у тканину господарського, цивільного, адміністративного, фінансового й інших галузей законодавства [8, с. 175].

Н.О. Багай зауважує, що екологізація аграрного законодавства полягає у втіленні екологічних принципів та вимог у змісті нормативно-правових актів, що регулюють сільськогосподарську виробничу діяльність [9, с. 118].

Позиція О.В. Гафурової полягає в тому, що логічним було б визначити процес екологізації аграрного законодавства як впровадження екологічних принципів у зміст нормативно-правових актів, що регулюють аграрні відносини [10, с. 80–81].

Слушною здається думка Л.Ф. Усманової, яка вважає основним завданням екологізації нормативне закріплення оптимальної міри впливу аграрного виробництва на навколошнє природне середовище з урахуванням специфіки такого впливу [11, с. 27].

Інші вчені визначають екологізацію аграрного виробництва як спеціальний принцип аграрного права (О.М. Туєва [12], Н.В. Кравець [13]).

О.І. Настіна пропонує розуміти екологізацію виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств як систему загальнодержавних, регіональних, галузевих та локальних заходів, спрямованих на впровадження в сільськогосподарське виробництво екологічно безпечних видів техніки, технологій, організації матеріально-технічного виробництва, способів і методів функціонування аграрно-промислових комплексів із метою найефективнішого використання природних ресурсів, їх збереження, відтворення та підтримання екологічної рівноваги в навколошньому середовищі під час виробничих процесів у сільському господарстві [14, с. 109].

Позиція білоруського дослідника Я.К. Кулікова полягає в тому, що екологізація сільськогосподарського виробництва – це об'єктивно зумовлена необхідність цілеспрямованого переходу від сухо технократичної політики до грамотного поєднання досягнень науково-технічного прогресу із принципами природо-доцільності під час організації і здійснення різних видів виробничої діяльності у сфері агропромислового комплексу [1, с. 3].

Загалом погоджуємося з наведеними думками та пропонуємо визначити екологізацію сільськогосподарського виробництва як встановлений в аграрному законодавстві механізм реалізації екологічних нормативів, вимог і приписів як уповноваженими державними органами, органами місцевого самоврядування, так і самими аграрними товаровиробниками

щодо захисту довкілля, екологозбалансованого використання природних ресурсів, виробництва якісної та екологічно безпечної сільськогосподарської продукції рослинництва, тваринництва, аквакультури й агролісівництва в процесі сільськогосподарського виробництва для забезпечення його сталого розвитку.

Екологізація традиційного сільськогосподарського виробництва, як уявляється, має відбутися в таких напрямах: 1) екологізація технологій ведення сільгospвиробництва в рослинництві, тваринництві, аквакультурі, агролісівництві; 2) екологізація сільськогосподарського землекористування; 3) екологізація сільськогосподарської техніки; 4) екологізація природокористування (використання водних, лісових ресурсів, атмосферного повітря); 5) екологізація поводження з відходами сільськогосподарського виробництва (зокрема, шляхом ведення т.зв. безвідходного виробництва, організація виробництва біопалива з відходів та залишків виробництва тощо); 6) екологізація захисту сільськогосподарських рослин і тварин; 7) екологізація системи біобезпеки у сфері традиційного сільськогосподарського виробництва; 8) екологізація свідомості селян. І, як зазначалося вище, реалізовувати заходи в даних напрямах екологізації повинні як держава в особі уповноважених державних органів та територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування, так і самі аграрні товаровиробники та селяни.

З огляду на зазначене, важко погодитися із Т.К. Оверковською щодо того, що основними напрямами екологізації сільськогосподарського виробництва варто вважати: застосування ґрунтозахисних технологій ведення аграрного виробництва; мінімізацію техногенного впливу на землі сільськогосподарського призначення; здійснення заходів охорони земель сільськогосподарського призначення та ґрунтів

від забруднення та псування; оптимізацію структури землекористування [15, с. 137]. За всієї важливості вказаного, йдеться лише про один напрям екологізації сільськогосподарського виробництва – про екологізацію сільськогосподарського землекористування, останньому залишено питання екологізації всіх інших сторін сільськогосподарського виробництва.

Окремо варто зазначити, що необхідно говорити не лише про екологізацію виробництва сільгospпродукції, а й про екологізацію сільськогосподарських робіт і супутніх сільськогосподарських послуг. Наприклад, екологізація у сфері захисту сільськогосподарських рослин і агрохімічного обслуговування передбачає поширення застосування біологічних методів захисту рослин та боротьби зі шкідниками, бур'янами та хворобами, використання біопестицидів, біофертилізаторів, природних ворогів для шкідників і бур'янів, «дружніх» до інших рослин, тварин, комах та ін. А екологізація робіт з обробіткою ґрунтів передбачає використання новітніх ґрунтозахисних технологій, мінімізацію техногенного впливу на ґрунти, боротьбу з ерозією ґрунтів, застосування органічних добрив, агролісомеліорацію тощо. Тільки за умови поєднання всіх напрямів і видів екологізації традиційного сільськогосподарського виробництва стає можливим забезпечення його сталого розвитку.

Висновки. Отже, сучасна державна аграрна політика повинна мати інтегрований характер, що означає необхідність присутності екологічного складника в усіх галузях традиційного сільськогосподарського виробництва. Інтегрована аграрна політика має стати ключовим елементом стратегії сталого розвитку сільського господарства й агросфери загалом. А одним з основних її напрямів необхідно на законодавчому рівні закріпити екологізацію традиційного сільськогосподарського виробництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Куликов Я.К. Агроэкология: уч. пособ. Минск, 2012. 319 с.
2. Карпінська Н.В. Екологізація сільського господарства в умовах євроінтеграції. Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 7–10 червня 2018 р.) / віdp. ред.: Т.Є. Харитонова, Х.А. Григор’єва. Одеса: Гельветика, 2018. С. 150–153.
3. Статівка А.М. Концепція сталого розвитку – основа державного регулювання екологічної політики в сільському господарстві України. Проблеми розвитку аграрного та земельного права України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 травня 2011 р.). К.: Обрій, 2011. С. 20–24.
4. Коваленко Т.О. Розвиток науки аграрного права на юридичному факультеті Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Вісн. Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Юрид. науки. 2006. Вип. 72. С. 13–20.
5. Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення: монограф. / А.П. Гетьман, М.В. Шульга, А.М. Статівка та ін.; за ред. А.П. Гетьмана, В.Ю. Юркевича. Х.: Право, 2012. 448 с.
6. Менеджмент на транспорте: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. зав. / Н.Н. Громов, В.А. Персианов, Н.С. Усков и др.; под общ. ред. Н.Н. Громова, В.А. Персианова. 4-е изд., стер. М.: Академия, 2008. 528 с.
7. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. К.: Знання-Прес, 2002. 332 с.
8. Законодавство: проблеми ефективності / В.Б. Авер'янов, С.В. Бобровник, В.В. Головченко та ін.; НАН України, Інст-держави і права ім. В.М. Корецького. К.: Наук. думка, 1995. 232 с.
9. Багай Н.О. Питання екологізації аграрного законодавства України. Сучасні екологічні проблеми та методика викладання екологічно-правових дисциплін: Республіканська наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 листопада 2010 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Х.: НІОАУ ім. Ярослава Мудрого, 2010. С. 118–119.
10. Гафурова О.В. Розвиток наукових підходів щодо екологізації аграрного законодавства. Від правової охорони природи УРСР до екологічного права України: зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф., 26 травня 2017 р., м. Київ / уклад.: В.В. Носік та ін.; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Чернівці: А.В. Кондратьєв, 2017. С. 77–82.

11. Усманова Л.Ф. Правовое регулирование природопользования и охраны окружающей среды в аграрном секторе экономики: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Природоресурсное право; аграрное право; экологическое право». Уфа, 2000. 48 с.
12. Курман Т.В., Туєва О.М. Щодо поняття та змісту екологізації аграрного виробництва. Наук. вісник НУБіП України. Серія «Право» / ред. кол.: Д.О. Мельничук (голова) та ін. К., 2012. Вип. 173. Ч. 2. С. 74–79.
13. Кравець Н.В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. 20 с.
14. Настіна О.І. До проблеми екологізації аграрного права. Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матер. Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 р.): зб. наук. пр. / за заг. ред. В.М. Єрмоленка, В.І. Курила, В.І. Семчика. К.: Видавн. центр НУБіП України, 2012. С. 108–111.
15. Оверковська Т.К. Правові засади екологізації сільськогосподарського виробництва. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 6. С. 136–141.